

BARÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ IRODALMI ÉLET.

(Első közlemény.)

Irodalmi élet: ime, egy kifejezés, a mit lépten-nyomon használunk a nélkül, hogy jelentése világos és határozott volna előttünk. Legmegfelelőbb módon tán mint a társadalmi életnek az irodalmi jelenségek collectivitásában megnyilvánuló formája lenne értelmezhető.

Az irodalomtudomány rendszeresen még nem igen foglalkozott az irodalom sociológiájával, a mely, ha nem becsüljük is túl, kétségkívül sok kérdés megfejtéséhez közelebb vihet bennünket. Behatóbb előmunkálatok, részletesebb tanulmányok nélkül természetesen nem láthatunk e téren tisztán, azonban néhány feltevés jogosultságát futólagos áttekintés alapján is el kell fogadnunk. Ezek közé tartozik, hogy az irodalmi élet ép úgy keresztülmegy bizonyos fejlődésen, mint a társadalom, melynek egészéből ki nem szakítható. A fejlődés e folyamatában az irodalmi közösséget létrehozó tényezők is változásnak vannak alávetve és a különböző korokban más-más alakban jelentkeznek.

Az egyéni lélek és az ú. n. korszellem kölcsönhatásának kérdése egyike a socialis psychologia legérdekesebb problémáinak. Mivel pedig ez a korszellem az íróra és viszont az irodalmi élet útján fejt ki főképen hatását, az író és az irodalmi élet között fennálló viszony ismeretének jelentőségét kétségbevonni nem lehet. Valóban az irodalmi élet néven összefoglalt körülmények rendszeren a legfontosabb tényezők közé tartoznak, melyek az író törekvéseit irányítják, s egyénisége kialakulására és tehetsége megnyilatkozására befolyást gyakorolnak. Másrészt az irodalmi fejlődés számos mozzanatát csak ama változások teszik érthetővé, a melyeket egyes írók idéznek elő az irodalmi életben.

Ez alkalommal báró Kemény Zsigmonddal akarok a jelzett szempontok szerint foglalkozni. Szólok tehát azokról a befolyásokról, melyek az irodalmi közösség részéről érték őt és írói fejlődésére hatással voltak, de kiváltképen azt igyekszem megállapítani, hogy mennyiben volt ő az irodalmi élet tényezője, vagyis minő szerepet játszott a korabeli írói társaságokban és mozgalmakban. Tán sikerül ily módon egy-két tekintetben

hozzájárulnom Kemény olyannyira bonyolult egyéniségének megértéséhez és néhány számbavehető adalékot szolgáltatnom irodalmi életünk akkori állapotára vonatkozólag.

I.

Kemény kezdetleges irodalmi viszonyok közt.

Az irodalmi élet megteremtésére irányuló első kísérletek nálunk kétségkívül még a XVIII. sz. utolsó évtizedére tehetők. De ha ezek nem voltak is egészen eredménytelenek, megvalósulásuk fokozottabb élénkséggel csak Széchenyi politikai és társadalmi reformja után és következményeképpen indul meg, tehát a 30-as évek folyamán. Elsősorban Széchenyi tette Pestet »irodalmi szállásból« irodalmi várossá azáltal, hogy azt a nemzeti élet középpontjává fejlesztette. Ő emelte az irodalom tekintélyét azzal, hogy politikai jelentőségét a köz tudatban meggyökerezettette és így a nemzeti társadalomban szerephez juttatta. Széchenyi hatott az irodalom gazdasági föllendülésére, a mivel újabb munkásokat nyert meg számára és előmozdította egy írói társadalom kialakulását. Az a mozgalom, a mit ő a közéletben és társadalomban fölkeltett, átsapott az irodalom területére is és az ő eszméinek a hatása alatt megélenkülő irodalmi mozgalmak megindították egy egységes és tevékeny irodalmi közszellem kifejlődését, a minek nagy része volt irodalmunknak nemsokára bekövetkező rendkívüli emelkedésében.

A 30-as
évek.

Kemény ebben az időben a nagyenyedi református főiskolán tanult. Az ekkori Enyedet mint politikai és tudományos közép-pontot emlegetik; így bizonyára nem volt elszigetelve az irodalmi mozgalmaktól sem. Az uralmon levő Aurora-kör törekvései és ellenlábasaival folytatott küzdelmei itt sem maradhattak ismeretlenek. A Criticai Lapok heves táborozásai eljutottak az ifjú Kemény kezébe is és ébren tartották figyelmét a vitatott irodalmi kérdések iránt.¹

De nem hiányzott itt neki teljesen az írói társaság sem, a mely irodalmi benyomásait a közvetlen érintkezés útján erősbíthette. Kedves tanárában és barátjában, Szász Károlyban találta föl ezt. Szász rendkívüli hatását saját maga Kemény után már többen kiemelték. Ezúttal e hatásnak csak egy mozzanatára legyünk tekintettel Kemény írói fejlődésének a szempontjából. Szász fölött tartott emlékbeszédében előadja

¹ Az Élet és irodalomban így nyilatkozik akkori kritikánkról: »Dőreség volna állítani, hogy az Athenaeum kora az önálló magyar kritika aranyideje volna... De Bajza és társai bírálataik által rendkívüli hatást gyakoroltak mind irodalmunk emelésére, mind az olvasóközönség szaporítására.«

ő, hogy az nemcsak buzdításával ösztönözte az irodalomra, hanem a közösen végzett irodalmi tanulmányokkal, az együtt szerzett benyomásokkal is hatott írói hajlamai kibontakozására. Elbeszéli Kemény, hogy jogi tanulmányaik közben néha latin remekírókat szavaltak, néha újabbkori költőket, »s a hazaiak közül Kölcseyt, kit ő talán nem méltatott eléggé, Csokonait, kit előszeretettel kegyelt, s Vörösmartyt, kit mindketten versenyezve magasztalánk«. E megjegyzés különösen azért figyelemreméltó, mert egyéb adatok híján belőle következtethetünk az ifjú Kemény felfogására az irodalomról. Érdekes Szász ragaszkodása Csokonaihoz az ízlésnek a század első harmadában beállott átalakulása után. Irodalmi újjászületésünk korának e kétségkívül legnagyobb költői tehetsége, a ki valóban gazdag egyéniségét idegen hatásokkal vegyülten fejezte ki, és rendkívüli irodalmi tanultsága mellett sem tehetett szert teljesen kiforrott ízlésre, akkor még bizonyára nem volt a múlté, a mint hogy most sem lehet pusztán az irodalomtörténeté. Az olvasóközönség jelentékeny rétegének kedvencze volt ő abban az időben is, de kedveltsége tán sokban inkább mellékes és az igazi költőiség szempontjából épen nem előnyös tulajdonságainak volt a következménye. Az emelkedett és komoly szellemű Szászról azonban föltehetjük, hogy ő csakugyan belső értéke és finom szépségeiért élvezte és becsülte Csokonai költészetét.

Jellemző Keményre nézve vonzalma Kölcseyhez. S ez nem magyarázható kizárólag azzal, hogy a forma művészi fejlettsége tetszett neki benne. A Kölcseynél megnyilvánuló lélek volt az, a mi már akkor közelebb állott az ő kedélyéhez, mint a Csokonaié. Kölcsey u. i. az első költő irodalmunkban, a kinél a költői életfelfogásban a romantikus érzélemvilág és eszmeáramlat jelentősebb mértékben kifejezést nyer. A homályos sóvárgás fájdalmas hangulata rokon húrokon hangzott vissza az ifjú Kemény lelkében, melyet hasonlóképen a kielégítetlenség elfojtott érzése jellemez. Midőn az értelem uralmát az értelemé váltja fel, némileg változik Kemény ítélete Kölcseyről. Mint költőt mindenkor nagyrabecsüli őt ekkor is, de a politikust illető megjegyzéseinek részük lehetett ama felfogás létrejöttében, mely Kölcseyt eszményi államférfiúnak tekinti.¹

Az egykorú irodalom képviselői közül ki ragadhatta meg jobban a fiatal ember lelkét, mint Vörösmarty hatalmas lángszelleme? Azon idők irodalmi hőse volt ő, a kit nemcsak Kemény és mestere magasztaltak, hanem a kiért az egész

¹ A két Wesselényiben így nyilatkozik: »Kölcsey művészi és bámult szónok volt, gyermekkedélyvel, szent akarattal, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédeket készített az irodalom számára. A Szerelem és hiúságban pedig a Wesselényi ügyében alkotott védirata Kölcseynak a beszély egyik személyének kijelentése szerint mint »csinos irodalmi mű« szerepel.

magyar közönség rajongott. Vörösmarty költészete és a nyomában meginduló fejlődés sok tekintetben befolyással volt az olyan természetű tehetségek kifejlésére, mint a Keményé. Ő már nemcsak a művészi ízlést elégitette ki a forma varázsával, hanem egy erőteljes és összetett személyiséget tárt fel azok előtt, a kik az embert és nem a sohasem létezett ideált keresték a költészetben. Csodálhatni-e, hogy a lélek mélyeibe tekintő Keményt elbűvölte az ő rendkívüli egyénisége és ellenállhatatlan művészi ereje? Bizonyítja ezt azon emlékbeszéd, a mit Kemény Vörösmarty fölött tartott. A ki úgy tudta megérteni és átérezni Vörösmartyt mint ő, arra az valóban nagy hatással lehetett. De Vörösmarty főjelentősége, a mint egész korára, úgy Keményre nézve is abban a hatásban keresendő, a mit rá mint az ősi dicsőség költője, mint történeti költő gyakorolt. Már Salamon Ferenc rámutatott erre, a mikor Keményre jellemző adatként említi, hogy az enyedi collégiumban a Virgilből kapott leczkék helyett Zalánt tanulta a folyosókon. S midőn ugyancsak ő Kemény hajlamát a történelem költői formába alakítása iránt a korszellemből és az uralkodó ízlésből magyarázza, főként Vörösmarty befolyására kellett gondolnia, mint a ki leghatásosabb képviselője a történeti költés azon irányának, a mely egy ideig túlnyomóan uralkodik irodalmunkban.

Kemény tehát fejlődése e korai szakában sem volt elszigetelve a magyar irodalom korabeli áramlataitól, mint pl. Arany, a ki ifjúkorában az újabb irodalmi fejlődésről alig tudott valamit. Keményre hatottak azok az alkotások és mozgalmak, a melyek irodalmunk virágkorának kezdetét jelentik.

Azon két év alatt, a mit enyedi iskolázásának befejezése után jogi és történelmi tanulmányokkal foglalkozva falun, Kapudon töltött Kemény, minden írói közösségtől távol állott. Nem mondhatjuk azonban ugyanezt arról az időről, a mely alatt Marosvásárhelyen tartózkodott cancellarián. Vásárhely tekintélyes helyet foglalt el az akkori Erdély városai között: néhány főúri család lakóhelye volt, nem hiányzott benne némi társasélet, találkozott egy-egy művelője az irodalomnak és tudományoknak is. Ilyen viszonyok mellett akadhattak a kezdő író számára való társaságok, különösen az odagyülő erdélyi joggyakorló ifjuság körében.

Csakhamar ismét változik a szín: Kemény egy ideig Bécsben az egyetem hallgatója. Ekkori életkörülményei meglehetősen homályban állanak előttünk. A majdnem kétéves tartózkodás a császárvárosban kétségkívül sok téren gazdag benyomásokkal kínálkozott neki, de hogy miként vette ki részét a nagyváros életéből, minő társadalmi összeköttetései voltak és esetleg minő irodalmi és művészeti körökben fordult meg, egyáltalában nem tudjuk.

Annyi bizonyos, hogy Kemény ezen évek alatt nem szünt meg érdeklődni az irodalom iránt, sőt figyelemmel kísérte az abban folyó mozgalmakat is. Ebből az időből valók u. i. első irodalmi kísérletei: A mohácsi veszedelem okairól cz. értekezése a kolozsvári Erdélyi Híradóban (1838) és mutatványok Izabella királyné és a remete cz. regényből az Athenaeumban¹ (1839—40). — Hogy Kemény mint szépíró történeti regénynyel lépett fel, abban nagy része lehetett Jósika hatásának, a ki ép ez időtájt hódította meg e műfajjal a magyar közönséget és így arra ösztönözte az írókat, hogy nyomába lépjenek. Ime, a közösség már a pálya elején érezteti hatását Kemény alkotásaiban!

Kemény írói fellépésével kapcsolatban nem hagyhatunk itt szó nélkül egy kérdést, már csak azért sem, mert ezáltal bizonyos mértékben akkori irodalmi életünk fejlettségi állapotát is megvilágíthatjuk. Több esetben hangoztatták, hogy abban a korban, még a 30-as években is, az írásához nem kevés erkölcsi bátorság és önmegtagadás kellett, különösen ha az író a felsőbb társadalmi osztályok köréből került ki. Leginkább Jósika szinte heroismussal határos tettnek tünteti fel az ő első megjelenését mint regényköltőnek a közönség előtt. Lehet-e úgy beszélni a társadalmi tekintetekről, mint a hogy Jósika beszél emlékirataiban, Széchenyi korában, évekké Bajza — az irodalmi közélet kialakulására nézve korszakos — működésének a kezdete után? A Conversations-Lexikon-i pör Gyulai szerint nyílt megtámadása volt ugyan a születési arisztokrátiának az irodalom köztársaságában és többeknek rosszul eshetett, mindamellett a hivatottakat vissza nem riasztotta, hanem az irodalom komolyabb felfogására ösztönözte. Az egykori leereszkedő maecenas-i modor, mely az arisztokratia viszonyát az irodalomhoz a század elején jellemezte, ekkor már kiveszőben volt. És a kor irodalmi mozgalmaiban biztos jeleit látjuk, hogy az arisztokratia nemcsak az irodalom munkásait becsüli meg, hanem az írói munkásságot saját társadalmi állásához sem találja méltatlannak. A Telekiek részvétele az irodalmi és tudományos életben, azután Mednyánszky és Majláth érdekes, ha nem is egészen magyar szellemű tevékenysége legalább is túlságosan affectálnak tüntetik fel Jósika kijelentéseit. Ha ő elfogódással jelent meg a nyilvánosság előtt, az nem annyira az arisztokrata tartózkodásából, mint inkább a kezdő író bizalmatlanságából származott. S miután föllépésével rendkívüli sikert aratott, élete végéig megmaradt irodalmunk munkásának, azon irodaloménak, a melyet méltányolni azonban sohasem tudott, vagy nem akart. Még a mikor kizáró-

¹ Érdekes lenne tudni, már csak az akkori irodalmi viszonyok ismeretének szempontjából is, hogyan kerültek a töredékek eme nagyteleki folyóiratba.

lag belőle élt, akkor is úgy tünteti fel, hogy az ő közreműködése a magyar irodalom szerencséje. Ez egy kis hiúság, tehát emberi gyarlóság nála, a mi írói érdemeiből mit sem von le, de utána indulva, ne tüntessük fel hamis színben a korszellemet: a magyar arisztokrácia ekkor már benne élt a politikában és benne élt, ha nem is oly általánosan és közvetlenül, az irodalomban is.

Jósika szokatlan sikere mindenestre nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az irodalmat és az írói munkásságot a felsőbb körökben is megkedveltesse, de ebben a főtenyező a korszellem volt. Nem ment keresztül azon a bizonyos Jósika-féle lelki küzdelmen Eötvös, a mikor benső kényszerűségből a Karthausiban épen ez időtájt először adott kifejezést azon eszméknek és érzéseknek, melyek lelkét betöltötték. Kemény-nél, ha helyzetét és lelki fejlődését figyelembe vesszük, még kevésbé beszélhetünk ezeknek az állítólagos társadalmi conventientiáknak a számbavételéről.

Kemény Bécsből visszatérve, 1841 elejétől kezdve a kolozsvári Méhes-féle Erdélyi Híradó munkatársa, majd barátjával, Kovács Lajossal együtt annak vezetője lett, mert Méhes maga csak névleges szerkesztőként szerepelt. Ezen újságnak és mellék-lapjának, a Nemzeti Társalkodónak kiváló része van az erdélyi hírlapirodalom megteremtésében. Ez az első állandó közlöny Erdélyben, mely megjelenésének folytonossága által közle-ményeivel az actualitás érzetét fel tudta kelteni és így, a mi csak fejlett sajtóviszonyok mellett lehetséges, egy erőteljes közönség létrejöttének az útját egyengette, a mely már maga is beleszól az őt érdeklő ügyek intézésébe. — Keménynyel egy időben Kovácson kívül Brassai Sámuel és Nagy Ferencz voltak a Híradó munkatársai, a kik politikai czikkeket írtak; dolgoztak bele Kriza János, Szentiváni Mihály és Ocsvai Ferencz is, a Nemzeti Társalkodót pedig Nagyajtai Kovács István szerkesztette. Kemény tehát elsősorban e férfakkal állott összeköttetésben.

Keménynek mint szerkesztőnek természetesen sok ember-rel volt dolga. Bizonyára jól tudta ő, hogy a journalistának élénk érintkezésben kell állani a környező társadalommal, hogy hathasson reá. Általában nem szabad azt hinnünk, hogy Keménynek terhére volt a másokkal való együttlét és hogy ő igyekezett magát az emberektől távoltartani. Sőt, ámbár bensője zárkózottságára mindig gondosan ügyelt, szerette az összejöveleteket nemcsak most, hanem élete későbbi szakában is. Malom Lujznak, a 40-es évek korán elhunyt mélyérzelmű és kedélyes ironójának, Döbrentei Gáborhoz intézett leveleiből¹ látjuk, hogy Kemény nem zárkózott el a társasélettől, mely ez időtájt Kolozsvárt folyt. Ezekben olvassuk u. i., hogy a

1841—1843.

¹ Irodalomtört. Közl. 1907.

kolozsvári társaságnak és különösen az íróknak Maloméék háza volt akkor a találkozó helye. Irónónk szavai szerint náluk van a Tudós Társaság és ő annak az elnöke. Kemény gyakori látogatója volt e háznak és érintkezésben állott az írók ott megforduló körével. A társaság irodalmi színezetére jellemzők a társalgás folyamán szóba kerülő beszéd tárgyak, melyek közül Lujz a naplóírást, a teremtő művész lelkiállapotának mibenlétét és a költői műalkotás hivatásának problémáját említi fel, mint a melyekről ő, a ki szeretett vitatkozni, épen Keménynyel folytatott heves vitákat.¹

Erezhető e levelekből a kolozsvári irodalmi élet csendes hullámverése is. Midőn pl. Szigeti Gyula Mózes, a Szilágyi Ferencz-féle Mult és Jelen dolgozótársa költőnönknek az 1841-iki Reményben megjelent novelláját megbírálja, Kemény és Kovács István ujságolják azt meg neki és a mint Lujz elbeszéli: »sok előbeszéd és biztatás után felolvassák, azt mindig kémlelve, ha nem leszek-e rosszul? De a végén megbántam, miért nem hosszabb, mert mulattatott s egy jóízű víg östét töltünk«. — Egy másik esetben Krizbai Dezső Miklós a Döbrentei-féle Berzsenyi-kiadást bírálva a Hiradóban, nem elég méltánylással szól a költőről. Ez rosszul esik Döbrentének és neheztelését Lujz útján adja tudtára a Hiradó szerkesztőjének.² A lapot a válasz szerint ez időben Méhes balesete miatt Kemény szerkeszti, a ki azzal menti magát, hogy a kérdéses cikk betegsége miatt tudtán kívül került a lapba. Maga is elcsodálkozott, — úgy mond — hogy mit irkált össze a maga fejétől Krizbai, mert ő meghagyta neki, hogy dicsérve említse Berzsenyit. Kemény e mehetségnek őszinteségét bizonyítja, hogy ő más-kor is többször idéz Berzsenyiből, róla mindig elismeréssel nyilatkozik, így pl. a Vörösmarty fölött tartott emlékbeszédben; az 1860 június 14-iki niklai Berzsenyi-ünnepen pedig ő képviseli az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot, s az ünnepély leírásában³ a költőről magasztalóan emlékezik meg.

A Maloméknál megforduló írói körnek egyik tekintélyes tagja Bölöni Farkas Sándor volt. Az akkori erdélyi írók legjelesebbjei közé tartozott ő, a ki Utazás Északamerikában cz. munkájával az 1835-iki Marczibányi-díjat nyerte el. E sokat tapasztalt, széles látókörű férfiú hatása Jakab Elek szerint Széchenyiséhez hasonlítható. »Ama kis haza socialis terén létesített minden maradandó becsű alkotásban Farkas Sándor tevékeny, teremtő, lelkesítő és buzdító szelleme jelen volt, s tényezőleg, sőt legtöbbször úttörőleg folyt be«. ⁴ Hogy hasz-

¹ 1841. okt. 21. levél.

² 1843. ápr. 21. lev.

³ Pesti Napló 1860. 143. sz.

⁴ Jakab E. Kazinczy Ferencz hatása Bölöni Farkas Sándorra. Figyelő VI. k. 278. l.

nos munkásságával szerzett érdemein kívül személyiségét is mily nagyra becsülték, mutatja Malom Lujz 1842 febr. 15-iki levele, melyben a tevékeny és népszerű író haláláról emlékezik meg. — Keménynek Bölöni Farkas Sándorhoz való viszonyára vonatkozólag azonban közelebbi adatokat szolgáltat Keménynek Toldy Ferenczhez intézett levele.¹ Ebben u. i., mint az Akadémia akkoriban megválasztott levelező tagja, azt az óhajtását fejezi ki, hogy ha a szabályok megengedik és ha alkalmasnak gondolja őt az Akadémia, akkor ő szeretné megtartani a Farkas Sándor fölötti emlékeszédet. Ezzel tulajdonképen Szász volt megbízva, de neki — mondja Kemény — nem igen lesz módjában elfoglaltsága miatt Pestre utazni és ezért az átadást nem is veszi rossz néven. Kemény különben azt is megjelöli, hogy milyen jogcímen vállalkozhatik e feladatra: »En Farkas Sándorral gyermekkorom óta közelebbi viszonyban levén, a néhainak jellemét és életét tűrhetőleg ösmerem«.

Megemlíthetjük a Malom Lujznál szóba kerülő írók közül még Bodor Lajost. Ő 1842-ben egy négyfelvonásos szomorújátékban nejezik, Balázs Karolinának leánykori életét írta meg. E drámának, a mit megküld költőnőnknek is,² czíme Élet és ábránd. Feltűnő, hogy ugyanez a czíme Kemény második regényének, a mit ép ez időben kezdett meg írni. Van Bodornak még egy Álmos cz. ú. n. tündérműve (bevezetésül: Magyar-pogány hitregék), a mit Lujz nem képes megérteni.³

Mindezeknél nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk azon viszonyoknak, melyben Kemény Szentiváni Mihálylyal állott. E komoly törekvésű, tevékeny ifjú író vezetők szerepet játszott ekkoriban az erdélyi irodalmi életben és irodalmunknak nem csekély kárára ragadta el őt a halál oly korán, mielőtt értékes képességeit teljesen kifejthette volna. A Híradó előbb említett melléklapján, a Nemzeti Társalkodón kívül, a melybe nemsokára Kolozsvárra jövedele után Kemény is közöl Izabellájából egy töredéket, a Remény cz. zsebkönyv volt az erdélyi írók működésének főtere. Ennek 1840. és 1841-iki évfolyamát Szentiváni szerkesztette. Jellemző a 40-es évek elejének irodalmi viszonyaira, hogy a Reményben megjelent munkák sikerére és jutalmazására a Figyelmező bírálata az irányadó.⁴ Mutatja ez az Athenaeum-kör rendkívüli tekintélyét nemcsak a pesti és magyarországi, hanem a testvérhaza irodalmi köreiből is.

Keményt nem látjuk a Remény munkatársai között, mert a mikor annak 1840. és 1841-iki évfolyamai megjelentek,

¹ E levél 1843 decz. 16-án kelt. (M. Tud. Ak.)

² 1843 febr. 20. lev.

³ 1842 nov. 20. lev.

⁴ Jakab Elek. Szentiváni Mihály életiratahoz. Figyelő.

ő még nem volt Kolozsváron és így a Remény írói körével sem igen állhatott összeköttetésben. S azonkívül őt ekkor nagyobb conceptiók foglalkoztatták, mint a milyenek már terjedelmüknél fogva egy zsebkönyv keretében megférhettek. Midőn azonban Kolozsvárra került, közeli ismeretség és barátság szövődött közte és Szentiváni között. Jakab Elek említi,¹ hogy Szentiváninál nem egyszer találkozott Keménynyel és Kovács Lajossal, a kik sokat beszéltek előtte és vele irodalomról és politikáról. Ugyancsak Jakabnál olvassuk, hogy Szentiváni egy nagy regényt tervezett, nagy kedvvel dolgozott rajta és e művére előre is büszke volt. A munka irányregény lett volna. Valóban Szentiváni művei tárgyukat általában a korabeli társadalomból veszik és rendesen valami tendenciát foglalnak magukban. Írójuk jeles ellenzéki szónok és hírlapíró: a demokratia eszméi és vágyai találnak kifejezésre a költőnél is, mint a hogy azok ez időben mind nagyobb teret foglalnak el az összes magyar irodalomban. Étvívő leány cz. beszélyében két problémával foglalkozik: a törvénytelen gyermek sorsával és az öngyilkosság jogosultságának kérdésével. A Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon cz. novella pedig a korabeli nemesi osztály sötét rajza; rokon tárgyára nézve Kisfaludy Károly és Kovács Pál beszélyeivel, de a komikum benne éles satyrába csap. A víg társak cz. realisticus rajzában is az ő nyomukba lép Szentiváni és képei erejében, melyekben egy züllött társaságot ábrázol, Kuthy egyes kitűnő részleteivel vetekedik.

Mintha az egész zsebkönyv összeállításában is bizonyos mértékben a szerkesztő felfogása jutna érvényre, a mennyiben a közlemények nagyrészt társadalmi tárgyúak. Szentiváni álláspontjának az irodalom hivatásával szemben — úgy látszik — nem felelt meg a regényköltés ama történeti iránya, a mit Jósika nemrég oly divatossá tett a nagyközönség előtt és a mely természeténél fogva kevésbé állhatott a koreszmék szolgálatában, mint az, a mely a jelen viszonyait dolgozta fel. Keményt ellenben már ekkor a történeti tárgyak vonzották. De különben is más volt az ő felfogása az irodalomról, mint a Szentivánié. Malom Lujzzal szemben u. i. azt vitatja, hogy novellában unalmas, szükségtelen az erkölcsi tendencia; az életben — úgy mond — pártolja, regényben gyűlöli a moralitást. S e nézetét oly korban hangoztatja, midőn az irányzatosság nagy mértékben uralkodik irodalmunkban. Még Jósika történeti regényei is rendesen egy-egy erkölcsi problémát igyekeznek megoldani és a kritika — Szontagh — helyesli, hogy ő Goethevel szemben, a ki nem ismeri el az erkölcsi célt, Scottot látszik követni, mert szerinte is a művészet főirányzata a jóban összpontosul. Tehát Lujz Keménynyel szemben a közfelfogást fejezi ki,

¹ U. o.

mikor ezt mondja: »Olvasmányaink visszahatni szokván életünkre, az erkölcsi czélt óhajtanám mindenütt és mindenben találni«.

Kemény tehát regényírói pályája elején egy jelentékeny írói egyéniséggel állott érintkezésben és valószínűleg kölcsönhatásban. E viszonynak állított emléket, a mikor Szentiváni halála után (1842) Krizával együtt kiadja annak egy kötet elbeszélését. A kiadók a borítékon levő figyelmeztetésben azt is ígérik, hogy a II. kötetben közrebocsátják még meg nem jelent beszéleyeit, verseit és vegyes dolgozatait, s azonkívül, hogy Kemény megírja Szentiváni életét és munkái bírálatát. E kötet azonban, melynek a következő év elején kellett volna sajtó alá kerülni, nem jelent meg, még kevésbé a III., a mely Szentiváni Erdélyi utazását hozta volna. Így elmaradt Kemény dolgozata is, a mi kétségkívül érdekes adalékokat nyújtott volna az irodalomhoz való viszonyának ismeretéhez, mert azok az eszmék és szempontok, melyek szerint barátja munkásságát tekintette volna, megvilágították volna az ő saját felfogását is.

Ha a kisszerű irodalmi viszonyokból eredő hatásoknak nem tulajdonítunk is döntő szerepet Kemény tehetsége kifejlesztésében és írói egyénisége meghatározásában, azért számításán kívül nem hagyhatók.

Az irodalom Erdélyben még ezidőben nem jutott el a fejlődés azon fokára, a mit Magyarországon elért; és pedig főképen az egyes tényezők együttműködésének hiánya az oka ennek a hátramaradottságnak. Jósika, a legtekintélyesebb és legjelesebb erdélyi író, a ki leginkább egyesíthette volna maga körül az írókat és hozhatott volna létre így élénkebb irodalmi mozgalmat, ekkor már többnyire távol élt innen. — És csakugyan voltak olyanok, a kik tudatában voltak annak, hogy minő helyet kellene elfoglalnia Kolozsvárnak az irodalmi kapcsolatok összeségében. Erre nézve az Erdélyi Hiradó 1843. évfolyamában találunk néhány érdekes megjegyzést egy Kőváry László beszélytáráról szóló ismertetésben. »Korszerű a vállalat, mert az erdélyi szépirodalomnak, hogy erejét próbálgassa, természet, alkalmat nyitni, íróit e nemben egyesíteni... áldott törekvés. A magyar nemzeti élet középpontja, illő és jogszerű, hogy nekünk is Budapest legyen; de az egész életének tökélyes kifejlése végett szükség, hogy a nagy terjű ország minden vidékein több centrumocska is támadjon és működjék; így merül fel és jön napfényre a nagy nemzeti test élete minden sajtáságaival, több oldalaival egyetemben; így lesz minden tag működéséből élénk és vidor egészség, a sok sugárból nagy világosság.« Azonban a valóságban csak kevesen törekedtek arra, hogy a nemzeti irodalom egészét szem előtt tartva, azt olyan értékes sajtóosságokkal gazdagítsák, a melyeket az eltérő viszonyok bővíben nyujthattak. Az erdélyi emberre

egyébként jellemző localpatriotismus mellett csakugyan feltűnő, hogy a testvérhon írói több elemmel nem járultak irodalmunk fejlesztéséhez. Az erdélyi irodalmi jelenségek általában csak visszhangjai az irodalmi középpont mozgalmainak. Jósikán kívül, a kinek erdélyi volta rányomta bélyegét nemcsak a saját regényköltészetére, hanem a magyar történeti regényre is, Szentivánit és Krizát említhetjük az erdélyi írók közül, a kik tudatos önállósággal új utakon járnak. Náluk u. i. már a 40-es évek elején határozott törekvést veszünk észre a költészetnek népies elemekkel való megtermékenyítésére és így ők is azon íróink közé tartoznak, kiknél az irodalmi fejlődésünkben oly nagyjelentőségű nép-nemzeti irány döntő erővel nyilatkozik meg ezidőtájt.

Még egy érdekes jelenségre kell rámutatnunk, amit, legalább olyan mértékben mint Erdélyben, nem találunk meg Magyarországon. Ez az, hogy az erdélyi írók a külföldi irodalmak ismeretében elszigeteltebb helyzetük ellenére sem maradnak el a magyarországiak mögött, sőt több tekintetben sokoldalúbbak is ezeknél. T. i. a német, francia és olasz irodalom kívül érdeklődnek az angol iránt, a mikor még nálunk az uralkodó német mellett legfeljebb a francia tud némiképp érvényesülni. Döbrentei, a ki különösen régebben jelentős szerepet játszott Erdély irodalmi mozgalmában, ismertetéseket közöl az angol irodalomról, 1828-ban kiadja Jorick és Eliza leveleit, 1830-ban pedig Macbethet. Hogy Kemény Kolozsvárt léte alatt mily nagy kedveltségben és divatban volt az angol irodalom, bizonyítja a Híradó egyik tudósítása 1843-ból, a mely szerint néhány más olvasótársaságon kívül egy Reading-club alakult, a mely az angol szépirodalom jobb termékeinek a megszerzését tűzte ki céljául. Kemény köre is erősen vonzódik az angol irodalomhoz. Malom Lujz Bulwer Eugène Aramját fordítja és a Childe Haroldot olvasva az elragadtatás hangján szól Byronról. Figyelemreméltó, hogy Jósika is széleskörű olvasottsága mellett főképen Walter Scottot vezí példányképül. A környezetében uralkodó irodalmi divat ezen angol irányra magyarázza meg részben Kemény vonzalmát is az angol szellem termékeihez.

1814—1846.

Mikor Kemény 1843 közepén megválik a Híradótól, egy időre elhagyja Kolozsvárt is és Maros-Kapudon él teljes visszavonultságban, miközben befejezi és kiadja *Korteskedés* cz. röpiratát. Majd, miután a *Korteskedés* fogadtatása egyidőre elvette kedvét a politikától, 1844 közepe táján beutazza Erdélyt és augusztus elején Kolozsvárra megy állandó tartózkodásra és ott tölti még a következő év első felét is. Közben regényein, különösen az *Flet* és *ábrándon*, dolgozik és komoly szándéka, hogy az irodalmat választja hivatásául. Ezzel függ össze, hogy 1845 elején a Pestre költözésről gondolkozik. Ezt a tervet

megérlelte benne annak a belátása, hogy — a mint később ő maga kifejezte — a provinciális író ritkán dicsekedhetik kelendősséggel. Tudatára jött, hogy a pesti társadalmi közép-ponttól távol mindenképen bajosan boldogulhat, elszigetelt helyzetében nem fejtheti ki tehetségét sem, főleg pedig, hogy összeköttetések nélkül nagyon nehezen érvényesülhet.

Midőn Kemény az irodalomra mint életpályára gondolt, nem voltak előtte közönbösek az anyagi tekintetek sem, a hogy ezt róla általában mondani szokták. Pedig mit sem vonunk le Kemény érdemeiből, művei értékéből, ha azt állítjuk, hogy ő az írói munkásságot mint jövedelmi forrást is számbavette. Ezzel kapcsolatban nem mellőzhetünk egy kérdést, mely az irodalmi élet gazdasági vonatkozásait érinti. Az írói munka mint az életfenntartás eszköze különböző korokban nagyon változó mértékben és módon szerepel. Ha ebből a szempontból egy pillantást vetünk a Kemény korabeli állapotokra, szembe-szökő eltérést találunk közöttük és még a század első negyedé-nek a viszonyai között is. Az átalakulás, a mely ezidőtájt nálunk társadalmi és gazdasági téren folyamatban van, ebben is érezteti hatását. Az irodalmi ujjászületés korában az iro-dalom művelői megelégedtek az erkölcsi elismeréssel, a nemzeti kötelesség teljesítésének a tudatával. Szinte kizárólag az írói dicsőség az, a mi őket munkára készíti. S ez érthető, ha meg-gondoljuk, hogy kik foglalkoztak ekkoriban az irodalommal. Általában mind olyanok, a kik nem írói munkából éltek, hanem azt mellékesen űzhatték, sőt e kedvtelésükért sokszor még áldozatra is hajlandók voltak. Nagyon kevés azoknak a száma, a kik a literatúrát kizárólagos hivatásul választották, mint Kazinczy, a ki nemzetmentő munkásságával saját anyagi javát kockáztatta, vagy mint Csokonai, a ki túlzott optimismusában azt hitte, hogy az irodalomból az ő korában megélhet valaki. A 30-as évektől kezdve azonban mind több és több író látunk, ki az irodalmi munkásságot — mindenestre nagy bátorság-gal — életpályául meri választani. Ekkorra már kifejlődtek annyira irodalmi viszonyaink a gazdasági oldalról is, hogy mellettük néhány ember, ha nem is épen fényesen, megélhetett. Így tűnnek fel az előbbi műkedvelő írók mellett mind nagyobb számmal a hivatásosak, a kiknek az irodalom már kenyérkereset. És ezzel egyre jobban kiszorul az előbbi idealisticus irányzat : az írók megkívánják, mert meg kell kívánniok, a másoknak szerzett gyönyörűségért, élvezetért anyagi javakban is mér-hető viszonzószolgálatot. Ennek a mértéke azonban nincs arány-ban az írói munka értékével, sőt később is jóval alatta marad.

Érdekes megjegyzéseket olvashatunk a 40-es évek íróinak anyagi helyzetéről az *Életképek* 1845. évfolyamában. A 19. számban levő Hirlapi méh cz. rovat írója szerint túlságosan sötét az a kép, melyet Irodalmunk jelen állapota cz. ugyanott

megjelent cikksorozat a magyar könyvek »keletlenségéről« és az írók kínjairól festett. A helyreigazító elismeri ugyan, hogy az íróknak nagyon sok akadályal és kellemetlenséggel kell megküzdeni, kiváltképen a könyvárusi huzavonák miatt, de hangoztatja, hogy az ő soruk mégis jobban megy, mint az egykoriaké. A kiadók szerinte általánosságban már meglehetősen honorálják az írókat és pedig nemcsak az elsőrangúakat, mint Fáy, Vörösmartyt, Jósikát és Eötvöst, hanem a többi kisebb-nagyobb művelőit is az irodalomnak, a kik, ha nem szertelen követelésűek, meg lehetnek és meg is vannak elégedve honorariumaikkal és bevételeikkel, — különösen Kuthy és Nagy Ignác.

Ez a felfogás azonban talán túlságosan optimisticus. Íróink sorsa, ha nem is sanyarú, de semmiesetre sem tüntette fel az írói pályát kívánatosnak azok előtt, a kik írói sikereikkel jelentékenyebb anyagi haszonra törekedtek. Az irodalmi termékek terjesztésének rendes módja most is az aláírások és előfizetések gyűjtése, ez a szelid, de nem mindig kellemes kénszer az irodalompartolásra. Keménynek is jutott belőle, sőt meg is adta az árát. Hugo Károly valamelyik munkájának a terjesztésére vállalkozhatott, de nem nagy sikerrel, mert csak 8 pengőt tudott bevenni, a többi példány a nyakán maradt és még a szállítási költségeket is neki kellett fizetni.

Ily körülmények között az irodalom sokszor a hivatottnak sem nyújtott biztos kenyérkeresetet. Voltak ugyan, a kik írói munkásságukból éltek, mint Vörösmarty, a kor legkiválóbb és legtekintélyesebb költője és néhányan a szépirodalmi lapok munkatársai közül, de anyagi viszonyaik épen nem voltak nagyon csábítók. Garay sorsa meg különösen visszariasztathatott az íráságtól: ő 1846 körül saját hibáján kívül anyagi válságba került, melyből barátainak, jóembereinek kellett segíteniök. Nyomasztó helyzete foglalkoztatta azokat a köröket, melyekkel Kemény is összeköttetésben állott. Wesselényi így ír róla Vörösmartynak¹: »Garay felől irod, miszerint nem igen tudod, miként lehetne rajta segíteni; de kérlek, gondolkozz és gondolkozzatok; mert olyan embernek mint ő, sinlődni nem szabad«. Kemény, a ki ép ekkor Wesselényinél tartózkodott, láthatta tehát, hogy az irodalom munkásai mit várhatnak az irodalomtól. Igaz, volt előtte arra is példa, hogy egyes írók — különösen a regényírók sorából — elég jelentékeny sikereket értek el anyagiakban is. Ott volt előtte Jósika, abban az időben a legolvasottabb írók egyike; de ez sem pusztán íróságából élt és később, az 50-es években, a mikor más jövedelmi forrása nem volt, szinte gyári termékenységgel volt csak képes magát fenntartani. Szokatlanul nagy jövedelmei voltak egy ideig

¹ 1846 júl. 26. lev. Irod.-tört. Közl. 1900.

Kuthynak, de ennek fejében a minden áron való hatás kedvéért, ő nagyon sok olyan engedményt tett a közönség ízlésének és szeszélyének, a melyre Kemény nem igen volt hajlandó. Kemény tisztában volt mindezzel és ezért nem marad meg a szépirodalom kizárólagos művelőjének, ámbár hajlamai feléje vonták és kilátásai is kedvezők lehettek, a mennyiben két regényéért, az *Elet és ábrándért* és a *Gyulai Pálért* 5000 váltó forint tiszteletdíjra számított.

Kemény, mióta a *Hiradót* ott hagyta, többször huzamos ideig el volt zárva minden írói társaságtól, de az irodalmi mozgalmakat azért állandóan figyelemmel kísérte, a mint ezidei levelei bizonyítják.¹ S e mozgalmak valóban érdekelhették őt. Ezek azok az évek, a melyekben irodalmunk egész területén valami lázas forrongás veszi kezdetét. Kemény éles szeme bizonyára észrevette, hogy a feltűnő egyéniségek új úton járó kísérletei, a különböző irányok gyakran erőszakos összeütközései egy magasra ható fejlődés csiráit hordják magukban. És a távolból, személyes tekintetektől menten tárgyilagosabban ítéltetett az előretörő áramlatok és az ezektől felszínre vetett alkotások felett, mint a kik maguk személyesen érdekelve voltak. Figyelemreméltó e tekintetben pl. azon megjegyzése, a mit egyik Jósikához intézett levelében (1845 márcz. 15.) tesz a Ráday-féle színműpályázattal kapcsolatban: »Ráday igen szép díjt ígért a színművekért. Képzelem: támad elég versenyző. Talán valahára kiémed drámai literaturánk a sok látványokból és a komolyabb irányú műveknek is fog közönsége lenni«. Ugyanebben a levelében azon reményét fejezi ki, hogy egyik tervezett regénye fog az ő számára közönséget és irodalmunknak gyarapodást szerezni. E kijelentés arra mutat, hogy Kemény a nemzeti irodalom emelkedésének az ügyét is szem előtt tartotta és műveivel a köznek is akart szolgálni.

Sőt Kemény nem elégszik meg a tétlen szemlélő szerepével, hanem maga is bele akar szólni egyes felszínen levő kérdésekbe. Így a mikor Vahot Békesi megjelenésekor Jósika történelmi regényeit magasztalja a jelen korból vett munkái rovására, erős szavakkal ítéli el Jósikához írt levelében (1845 márcz. 15.) e nézete szerint helytelen felfogást² és kifejezi azon szándékát, hogy egy cikket küld a *Társalkodóba* vagy az *Erdélyi Hiradóba* a politikai lapok regényközleményeinek jogosultsága felől, a melyben majd jól megróhatja Vahot »sületlenkedéseit«. 1846 jan. 9. levele szerint pedig az forog eszében, hogy bírálatot ír Békesiről, mert bosszantja »ezeknek

¹ 1846 jan. 9. levele szerint (Jósikához) a napilapokon: *Erdélyi Hiradón*, *Budapesti Hiradón* és a *Pesti Hirlapon* kívül az *Életképeket* és a *Vahot-féle Pesti Divatlapot* járhatja.

² »Békesinek egy cikke — mondja — többet ér, mint Nagy Ignác Magyar Titkainak 9 füzeté.«

a felszínes embereknek csevegése». Czikke azonban — írja — inkább a Jósika műveiben — különösen Békesiben — található comikai elemek fejtegetésének, mint recensiónak készül.¹ Ugyancsak itt így nyilatkozik: »En pedig állandólag akarok recensiokat írni... ösmeretlenül, senkitől nem sejtítetve«.

Az irodalmi életben ezidőtájt a legnagyobb élenkséget főképp a szépirodalmi lapok hozzák létre, a mi valóban jellemző a 40-es évekre nézve. A mit a Kossuthtól hatalommá emelt napisajtó jelentett a politikai és társadalmi mozgalmakban, ugyanazt jelentették e folyóiratok az irodalomban: amaz egy erőteljes közvéleményt teremtett, emezek egy összhangzó irodalmi közfelfogás létrejöttét mozdították elő. S a mi nemzeti egyedülállásunk és társadalmi viszonyaink, a minnemen szemből tanúsított közönbösség mellett, melyek nagyobb-szabású irodalmi vállalatokat eleve lehetetlenné tesznek, csakugyan a szépirodalomnak ilyen időszaki közönbösei munkálhat-tak leghathatósabbban akkortájt irodalmunk emelésén. A 40-es évek első felében alakulnak meg a Honderű, Életképek és a Pesti Divatlap egymás mellett és egymás ellenére. A sokszor heves súrlódás, a mi ezek egymással való érintkezéséből, szemben-állásából származott, nagyon üdvös volt irodalmunk fejlődésére. E lapok nem pusztán közönbösei voltak az irodalmi termelésnek, hanem irodalmi pártok szervei is, a melyek elméletben és gyakorlatban nagyfontosságú vagy kicsinyes, helyes vagy helytelen elveket igyekeztek érvényre juttatni és a közönb-sséggel elfogadtatni. A pesti irodalmi életet tulajdonképpen az e lapok körül tömörülő írói körök fejlesztették az élenkség oly fokára, melyet tán azóta sem ért el. Nemcsak az írók tehetségének érvényesülésére nyújtottak módot, nemcsak ezek együtt-működését tették lehetővé, hanem közönb-sséget is teremtettek. Azonban az a hibájuk volt, hogy közönb-sségüket nem a nemzet egyetemében, hanem annak aránylag csekély töredékében keresték: a növilágban; sőt még itt is csak egyes társadalmi osztályok asszonyait tartották szem előtt. Ez volt aztán az oka, hogy a mikor a bekövetkező változások a nemzeti életet társadalmi megnyilvánulásaiban megakasztották, vagy más irányba terelték, a folyóiratok és általában az irodalmi vállalatok jó ideig nem találhatnak és nem teremthetnek közönb-sséget, miután az előbbit elvesztették. Ezért hiúsul meg az 50-es évek irodalmi vállalatainak legnagyobb része.

Irodalmunknak különben, főképpen az Aurora megalapítása óta, karakterisztikus vonása, hogy elsősorban a női közönb-sség tetszését akarja megnyerni, ennek olvasmányosság-

¹ Érdekes, hogy Kemény e cikket politikai tekintetből nem akarja a conservatív Dessewffy lapjában közölni, holott maga is azt mondja, hogy »szépirodalomban nincs párt«.

letét kielégíteni. S e törekvés természetesen maguknak a műveknek a tartalmára és formájára nézve is szembetűnő sajátosságokat von maga után. Legnagyobb mértékben azonban ez ép a 40-es évek említett divatlapjainál tapasztalható, melyekben gyakran visszatetsző modorosságá válik.

Keményt már 1844 első felében ott látjuk a pesti irodalmi közlönyök egyikének, a Honderűnek a munkatársai közt. Szabad-e ebből messzemenő következtetéseket vonnunk arra nézve, hogy minő állást foglalt el ő az akkori irodalmi irányokkal szemben? Bizonyára nem. Legalább, ha később kifejtett irodalmi elveire és nézeteire gondolunk, nem igen hihetjük, hogy ekkor valami nagy barátja lett volna a Petrichewich-Honderű-iránynak. Annyi azonban tény, hogy Petrichewich-csel ismerték egymást, sőt barátai közé számítja a 40-es évek e nem épen rokonszenves alakját.¹ Petrichewich-csel különben erdélyi származása révén az erdélyi írók — a mint Malom Lujz leveleiből kitűnik — gyakrabban érintkeztek. De bármi volt Kemény felfogása a Honderűről, az Élet és ábrándnak a folyóiratban közölt töredéke hangra és modorra nézve sokban megfelelt a Honderű irányának és közönségének, a minthogy Kemény későbbi műveinek gyakran erőltetett és keresett előadásán is észrevehető bizonyos finomkodásra való törekvés.

Az írói köröktől távol álló Keményt irodalmunk részéről ebben az időben egy személyes érintkezésen alapuló oly befolyás érte, a mely írói fejlődésében erős nyomokat hagyott. Ez Jósika hatása volt. Összeköttetésük már régebbre vihető vissza. Valószínűleg az 1834-iki országgyűlés alkalmával ismerkedtek meg és a mint Keménynek Jósikával és Wesselényivel váltott levelezéséből kitűnik, a 40-es évek közepén benső barátság kötötte őket össze; úgy látszik, hogy különösen Kemény vonzódott Jósikához. Az irodalmi viszonyokban tájékozatlan kezdő író bizalommal fordul tanácsért és támogatásért tekintélyes barátjához; ez meg szívesen segíti fiatalabb munkatársát. Kemény 1845 febr. 7-én ezt írja Jósikának: »nekem csak általad van összeköttetésem Pesttel«. Mikor 1844 végén Élet és ábrándját befejezi, Jósikához küldi azt, egyrészt, hogy véleményyt mondjon róla,² másrészt, hogy közbenjárjon a regény kiadása ügyében. Jósika készséggel teljesíti Kemény óhajtásait. Ő valóban sokat tehetett Kemény érdekében. Mint a modern magyar regényirodalom megindítója és még mindig népszerű képviselője előkelő helyet foglalt el irodalmi életünkben, ennél fogva az írói körökkel és kiadókkal való összeköttetéseivel előmozdít-

¹ 1846 jan. 9. levelében így nyilatkozik róla: »Lázi jó ember, de egy kissé fecsegő«.

² 1846 jan. 9. levelében így ír: »Magasabb becsben a világon semmi vélemény — Gyulai Pálra nézve — nem lehet előttem, mint a tiétek (Jósikáé és Eötvösé)«.

hatta Kemény munkájának a megjelenését és kedvező fogadtatást biztosíthatott számára. Azonban az ő közvetítése mellett sem ment könnyen a regény elhelyezése. Kemény u. i. 1845 első felében még mindig bizonytalanságban van műve sorsára nézve (febr. 7. és márcz. 15. lev.). Még május 5. levelében is arról tudakozódik, hogy mi történik regényével. De végre 1845 közepe felé sikerült pesti barátainak, Jósikának és Eötvösnek, megegyezni Hartlebennel, Eötvös művei kiadójával és Kemény júl. 3-án azt írja Wesselényinek, hogy a szerződéssel meg van elégedve.

Kemény és Jósika személyes viszonyának az irodalomtörténeti jelentőségét eléggé megvilágítják az előbbi levelezésének következő helyei: »Ha Erdélybe jössz, próbálunk együtt is egy regénykét. Én igen érdekesnek találok a társaságban dolgozást.« (1845 máj. 5. lev.) És csakugyan elhihetjük, hogy Kemény nem pusztán conventionalis udvariasságból vagy talán hizelgésből tette ezt a kijelentést, hanem ő igazán meg volt győződve, hogy az ilyen közös munka alkalmával előálló eszmecsere és megbeszélés nagy nyereség lenne rá nézve. Nyilvánvaló ez különösen a decz. 15. levélben mondottakból, a hol affelől kérdezi Jósika véleményét, hogy szabad-e a regényírónak figyelmen kívül hagyni hősei családi viszonyait, mint a hogy ő nem akar tekintettel lenni azon kéziratra, a mely Gyulai házasságára vonatkozik. Viszont Jósika is ezzel fordul Keményhez: »szeretném regényedet láthatni — a kor ugyanaz lévén, ez nem ártana, nehogy egymást megczáfoljunk«. Erre válaszul Kemény körvonalazza regénye azon alakjainak jellemét, a kik mindkettőjüknél előfordulnak és története színterének, Károlyfehérvárnak helyrajzáról tesz megjegyzéseket (1846 jan. 9. lev.). — Tudatában Kemény és Jósika ily természetű közvetlen érintkezésének még több joggal következtethetünk arra, hogy a magyar regény megteremtője nagy hatással volt annak legmélyebb szellemű művelőjére.

Kemény és Jósika viszonya később hűvösebbé válik. De ennek oka nem annyira Keményben, mint inkább Jósikában keresendő. Emlékirataiban ő kortársairól megemlékezve Keményről következőképen nyilatkozik: »Szóljunk már most az ítéset beczejéről, a kissé pedáns, de hibátlan irányú báró Kemény Zsigmondról, a kiról Greguss Ágoston azt állította, hogy egy vagy három fővel — magam sem tudom — mindnyájunknál magasabb. Annyi bizonyos, hogv ha Pálffy Albertnél és Jókai Mórnál csak egy fővel magasabb, pénzért mutogathatja magát.« Jósika ezen nem épen kifogástalan elméssége nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a kritika támadásaitól népszerűségét féltő regényíró az ifjabb írókban és ezek között Keményben is, vetélytársait látta. Pedig féltékenysége különösen Keménnyel szemben nem volt jogosult, egyrészt mert

Kemény maga sohasem hajszolta a népszerűséget, másrészt meg írói sikerei egyáltalában nem veszélyeztették az övét. És ha legalább a kritika egyben-másban csakugyan méltányolta Keményt, Jósikának nem lett volna szabad azon fennakadnia. Egyébként Keményt illető többi megjegyzései nincsenek minden alap nélkül, s talán ellenszenvet mutató kijelentései nem is annyira Keménynek, mint inkább saját kritikusaik szólnak, a kikkel pályája vége felé mindjobban meghasonlott.

Maga Kemény Jósika érdemeit mindenkor elismerte. Tárgyilagosan ítéli meg őt az Élet és Irodalomban és teljes igazsággal határozza meg a Kisfaludy-Társaságban tartott 1867-iki elnöki beszédében Jósika jelentőségét. Szerinte ez kettős: regényeivel olvasóközönséget teremtett az irodalom számára, ezenkívül nagyfontosságú politikai szolgálatot tett, minthogy a szépirodalom útján ő ismertette meg és kedveltette meg a testvérhonnal Erdélyt és ezzel nagy mértékben munkált közre az unió érdekében. Mindkét állítása Keménynek közfelfogássá lett az irodalomtörténetben Jósikára nézve.

1845 májusára esik Keménynek zsidói látogatása Wesselényinél, a hol a magyar közélet és irodalom két kimagasló alakjával: Deákkal és Vörösmartyval találkozik. Ettől kezdve és épen ezen összejövetel következtében az irodalom mellett ismét foglalkozik a politikával, a mitől egyideig távol tartotta magát. Tele van tervekkel, reményekkel a jövőre nézve. Közbejön azonban hónapokig tartó betegeskedése Kapudon, a minek folytán összeköttetései szétszakadnak. Ez arra ösztönzi, hogy most már komolyan gondoljon jövője végleges megállapítására. S ezzel egy huzamos ideig tartó tépelődés és lelki küzdelem veszi kezdetét, mialatt Kemény Gyulai Pálon dolgozik. Két lehetőség áll előtte: az írói vagy a publicistai pályát választani. Mérlegeli mindkét hivatás előnyeit, kilátásait, több helyen és irányban tesz lépéseket és törekvései majdnem egy évig tartó kellemetlen huza-vona után 1846 végén azzal végződnek, hogy miután befejezi Gyulai Pálját, 1847 februárjában felköltözik Pestre, mint a centralista csoport organumául szolgáló Pesti Hírlap munkatársa.

Összegezve máris most az eddig mondottakat, megállapíthatjuk a következőket: Kemény tulajdonképeni fejlődése az irodalmi középponttól távol folyt ugyan le, mindamelllett írói egyénisége kialakulásának ezen korszakában ő még sem állott kívül a magyarság ekkoriban nekilendülő irodalmi életén. Ennek az életnek néhány szerve közvetítette számára ez alatt az irodalmi közösség megnyilatkozásait és ily módon e közösség tagjává lett a nélkül, hogy annak többi tényezőivel állandóbb fizikai érintkezést tartott volna fenn. Ennélfogva ha a korabeli irodalom együtteséből kiszakítanánk Keményt, számtalan egyoldalú és téves felfogásra kellene jutnunk. Az őt behálózó

szellemi kapcsolatok egyes elemeiben ugyanis egész sorát találjuk fel azoknak az indítékoknak, a melyek fejlődésének irányítására befolyással voltak és a melyek nélkül szépirodalmi teremtésének jellemvonásai több tekintetben egészen más alakot öltöttek volna.

II.

Kemény az irodalmi középpontban.

1847—1850.

Kemény Pestre jövetelével belekerül az egész közéletünkön uralkodó élénk mozgalomba : a heves hirlapi küzdelmekben, a forrongó pártéletben egyaránt ott találjuk őt. Ugyancsak ekkor jelenik meg Gyulai Pálja és mint író most lép nagyobb alkotással először a nyilvánosság elé. S nemcsak mint publicista és író arat sikert, hanem rövid időn belül mint ember is a pesti társadalom személyes becsülését és rokonszenvét éri el. Mutatja ezt, hogy a Honderű, a mely pedig nem jó viszonyban volt a Pesti Hirlappal, Keménytől várja, »hogy azon burschikos sértő hang, mely a jobbat gúnyolva oly sokáig fűtyölt a Pesti Hirlap hasábjain, teljesen el fog hallgatni.«¹

A pesti élet a környezeti viszonyok nagymértékű megváltozását hozza magával Keményre nézve. Új összeköttetései belevonják Pest társadalmi életébe, a mely élénknek ugyan nem mondható, de mindenesetre sokkal fejlettebb, mint a milyenben eddig élt. Társadalmi érintkezései sok új benyomással kínálnak megfigyelőtehetségének és hajlamának, s az életet többféle vonatkozásaiban ezek ismertetik meg vele alaposabban. Erre vall, hogy rendszeren ezen időszakból veszi a színeket az ötvenes évek elején írt társadalmi tárgyú művei korrajzához.

Kemény, mint a Pesti Hirlap munkatársa és 1847 május 20-tól Csengeryvel együtt szerkesztője, ez időben természetesen a politikusoknak e lap mellé csoportosuló körével állott legközvetlenebb érintkezésben. És e viszony reá nézve nemcsak mint politikusra, hanem általában mint emberre és íróra is nevezetes. Bennök valóban az ő szellemi színvonalának megfelelő társasághoz jut, a minek eddig rendszeren híjában volt. A doctrinaire névvel egybefoglalt egyéneket nem pusztán — mint centralistákat — politikai elveik azonossága tartja össze, hanem egyébként is közeli szellemi rokonságban állanak. Működésüket minden irányban a rendkívül magas szempontok szerint való ítézés jellemzi ; ez azonban csak azon jellemvonásuk következménye, a mit így jelölhetünk meg : az érdeklődés sokoldalúsága, az universalismus. Lelkes fogékonysággal fordulnak ők különösen minden feltűnő eszme és törekvés felé,

¹ Honderű 1847 II. 11.

a melynek czélja a közjó előmozdítása. Eötvös, Csengery, Pulszky európai műveltségű és látókörű férfiak és egymással való érintkezésük gyümölcsöző valamennyiükre nézve. Hatást adnak és kapnak; hatnak Keményre, de nekik is érezniök kell annak a szellemnek a befolyását, a melyet tán mindnyájokénál inkább jellemez az érdeklődés és tudás egyetemessége. Az ő szellemének alaptermészete volt ez, a mit Beksics szerint még ifjúságában Szász Károly hatása fejlesztett ki. Az új befolyás most nagy mértékben hozzájárul a meglevő tulajdonság erősítéséhez.

Milyen helyet foglalt el Kemény ez időben az irodalmi életben? Távol tartotta-e magát attól, a mikor letett az írói munkásságról? Az ekkori rendkívül élénk irodalmi mozgalmak mellett szinte lehetetlen ezt elképzelnünk. A kor általános iránya alól ő sem vonhatta ki magát és az irodalom, mint a mindenben uralkodó politikának egyik főorganuma, ekkor a törekvések előterében állott. A Pesti Hírlap sem zárta el hasábjait most az irodalom előtt úgy, mint Kossuth idejében. Újdonsági rovatának vezetője Pákh Albert volt, egyike a legnépszerűbb íróknak ekkoriban. A szerencsétlen végű Czako is szoros viszonyban állott a lappal. Maguk a lap politikájának intézői állandó figyelemmel kísérték az irodalmi jelenségeket. Maga Eötvös ép ez időben fogta az irodalmat eszméi szolgálatába a Falu jegyzője és Magyarország 1514-ben megírásával. Ő és Pulszky az elsők közé tartoznak, a kik támadóí, a hivatalos kritika, ellenében igazi jelentősége szerint méltányolják Petőfit.¹ Ott van Szalay, költemények és történelmi beszédek egykori írója, a ki Jósikának is objectivebb bírálója volt, mint Szontagh.² De mozgékonyaságánál fogva kivált Csengery az, a ki nemcsak érdeklődött az irodalom ügyei iránt, hanem állandó összeköttetésben állott az írókkal, sőt saját házában hozta őket össze és irodalmi salon-félét tartott fenn. Épen ezért az ifjú írók őt fejüknek is tekintették. Természetes tehát, hogy e körben az irodalom kérdései sokszor lehettek megbeszélés és eszmecsere tárgyai, a mi Kemény írói egyéniségének kialakulására is sok esetben kihathatott.

Kemény most már közelebbről tarthatta szemmel az irodalmi eseményeket és közvetlenül érintkezhetett a mögöttük álló személyiségekkel. Nem ismerjük annyira Kemény ekkori életkörülményeit, hogy tüzetesebben megállapíthatnók helyét az irodalmi környezetben, ezért meg kell elégednünk néhány adat felsorolásával. A hivatalos irodalom közlönye, a Magyar Szépirodalmi Szemle, nem egyszer hitta ki maga ellen az előnyomuló irányokkal szemben elfoglalt merev álláspontjánál

¹ Eötvös P. S. összes költeményei P. H. 880.

² Tudományos Gyűjtemény 1836 II. 7.

fogva majd joggal, majd jogtalanul a haladás mellett buzgókodók erős ellenzését. 1847 máj. 11. leveléből úgy látszik, hogy Kemény sem nézett jó szemmel a Szemle »triumviratúsára«, melynek tetszését sem Jósika, sem Berzsenyi, sem Eötvös, sem Petőfi nem nyerhették meg, »s kiknek az olvasóközönséggel szemben azon szerencsétlenségök van, mi az ők irányában jelesebb íróinknak«. Irodalmi ujságképen a Kuthy-féle árveréssel szolgál Jósikának, azután azzal, hogy az Életképek megszűnnek és Tompának egy nagy kötet verse kerül sajtó alá.

Ugyancsak e levélben szóba hozza Kemény, hogy a regényirodalomban nagy mozgalom uralkodik és közli Jósikával, hogy Eötvös egy történelmi rajzon, Czakó, Kelmenfy és Jókai pedig az újabb korból vett regényeken dolgoznak. A drámai literatura terén Degrét, Czakót, Eötvöst, Telekit és Szigligetit sorolja fel, mint a kik újabb munkákkal foglalkoznak. Majd a következő megjegyzést teszi: »Bár válnék valami literaturánkból! S bár nemcsak hatni, de együtt hatni is szoknának meg íróink, ahelyett, hogy most erejüket egymás leránczizálására fordítják«. Mutatja e kijelentés, mennyire szíven viseli Kemény az irodalom ügyét és ennek előhaladását csak közös működés útján látja lehetőnek. Természetes, hogy rosszul esnek neki az olyanféle irodalmi botrányok, mint a minőről Wesselényinek számol be 1847 júl. 2-iki levelében.¹

Az írói körök megbecsülik Keményt: az Akadémia újabban kifejtett működése elismerésül tiszteletbeli tagjává választja december 26-án »két voks hián unanimitással.«

Arra ugyan nincsenek közelebbi adataink, hogy egyes írókkal milyen személyes viszonyban állott, de helyzeténél fogva bizonyára a kor íróinak nagy részével ismeretségben volt, a mire különben a szabadságharcz utáni összeköttetéseiből is következtethetünk. Vörösmartyval — úgy látszik — gyakrabban találkozott, mert 1847 április 12-iki levelében az ő nevében üdvözli Wesselényit.

Különösen érdekes lenne ismernünk az úgynevezett »fiatal irodalomhoz« való viszonyát. Erről azonban csak sejtethetünk egyetmást. A Csengery-féle társaságban, a mely éppen ennek a sorából került ki, kétségkívül volt alkalma arra, hogy az e néven szereplő írókkal személyesen megismerkedhessék. De hogy valamelyikükkel bizalmasabb viszonyban lett volna, arról nincs tudomásunk. Ismeretése Petőfivel több volt, mint

¹ Egy író, a kit a magyar színházban meg akartak verni és megsértettek, nem hajlandó párbajozni. Erre ő ezt a megjegyzést teszi: »Tartsa Isten a jó fiut sokáig meg az írói kar becsületére! Hiszen az egész világ tudja, hogy különben is Pesten mennyire tiszteltetik az írói kar«. Hon 1877 48.

Michelet-t, Louis Blanc-ot, Sue-t, Hugo Victort, Bérangert. « Petőfinél valóságos kultuszszá fejlődött ki a francia-imádás és Jókai legfőbb dicséretének tartotta, hogy Petőfi úgy mutatta be őt egy alkalommal, hogy valóságos francia regényeket ír magyarul. Ezzel szemben Keményt mint mindenben, az irodalmi jelenségek megítélésében is a fogékonyság, a sokoldalúság, de a mellett az elfogulatlanság, tárgyilagosság jellemezte. Már egyéni természeténél és irodalmi nevelkedésénél fogva sem lehetett valamely irodalmi áramlat rajongója. Ismerte ő is a francia irodalmat és ez ismerete sokoldalúbb és mélyrehatóbb volt, mint az ifjú íróké. De az ő, a dolgok belsejébe látó szeme nem maradhatott vak a francia írók hibáival és különösen az akkori francia irodalom visszásságaival szemben. A francia romantica nyilvánvaló hatással volt reá, főképen társadalmi tárgyú műveire. De történeti tárgyú munkásságára kétségkívül jelentékeny befolyással volt az angol irodalom is. Már előbb rámutattunk, hogy az angol irodalomhoz való vonzalma előidézésében része lehet az erdélyi irodalmi körök angol irányú hajlamainak. Olvasmányából leszűrődött irodalmi eruditója tágabb volt a francia-imádás ezen korában, mint bárkié. Elég e tekintetben levelei és művei azon helyeire utalni, a hol olvasmányairól emlékezik meg. A hazai és külföldi irodalmak legkülönbélebb irányú és fajtájú termékei feltalálhatók ezek közt.

A politikai mozgalom erősödésével az irodalom szinte teljesen háttérbe szorult vagy kizárólag a politikai törekvések eszközévé, a közéletben napirenden levő eszmék pusztá hordozójává lesz. Természetes, hogy ily körülmények közt irodalmi életről nem lehet szó, mert az írók majdnem kivétel nélkül több-kevesebb birtam. « Keményt mindamelllett, mint embert és író egyaránt, ilyes és veünk jó viszonyban élő férfi volt, kinek barátságát Paljával . . . s rögtön lecsapott nagy embernek, de azért kedésem volt fiatal író, mert egyszerre köszöntött be Pestre Gyula képen nyilatkozik: »Kemény Zsigmond báró, ki ugyan soha- a fiatal irodalomhoz való viszonyát. Degre Alajos is hasonló fel meg, de egészen véve helyesen fejezi ki Keménynek egyszerre. « E kijelentés a tényeknek ugyan nem mindenben O átugrotta az ifjú irodalmat és mint veterán író állott elő első műve keszen volt már hőkjában, de még kiadatlanul. » Kemény Zsigmond a régi irodalmi matadorok pályakörének bevégezése. S Kemény volt, mint a milyen meglepően összetalálkozó vele egyidejűleg ebben az időben az új irodalmi nemzedék föllépte oly rögtönös Jókai Az én kortársam ez emlékezésében írja azt, hogy benső barátságot keresni köztük. »

Michelet-t, Louis Blanc-ot, Sue-t, Hugo Victort, Bérangert.« Petőfinél valóságos kultuszszá fejlődött ki a francia-imádás és Jókai legfőbb dicséretének tartotta, hogy Petőfi úgy mutatta be őt egy alkalommal, hogy valóságos francia regényeket ír magyarul. Ezzel szemben Keményt mint mindenben, az irodalmi jelenségek megítélésében is a fogékonyság, a sokoldalúság, de a mellett az elfogulatlanság, tárgyilagosság jellemezte. Már egyéni természeténél és irodalmi nevelkedésénél fogva sem lehetett valamely irodalmi áramlat rajongója. Ismerte ő is a francia irodalmat és ez ismerete sokoldalúbb és mélyrehatóbb volt, mint az ifjú íróké. De az ő, a dolgok belsejébe látó szeme nem maradhatott vak a francia írók hibáival és különösen az akkori francia irodalom visszásságaival szemben. A francia romantica nyilvánvaló hatással volt reá, főképen társadalmi tárgyú műveire. De történeti tárgyú munkásságára kétségkívül jelentékeny befolyással volt az angol irodalom is. Már előbb rámutattunk, hogy az angol irodalomhoz való vonzalma előidézésében része lehet az erdélyi irodalmi körök angol irányú hajlamainak. Olvasmányjaiból leszűrődött irodalmi eruditiója tágabb volt a francia-imádás ezen korában, mint bárkié. Elég e tekintetben levelei és művei azon helyeire utalni, a hol olvasmányairól emlékezik meg. A hazai és külföldi irodalmak legkülönbélebb irányú és fajtájú termékei feltalálhatók ezek közt.

A politikai mozgalom erősödésével az irodalom szinte teljesen háttérbe szorul vagy kizárólag a politikai törekvések esz-közévé, a közéletben napirenden levő eszmék pusztá hordozójává lesz. Természetes, hogy ily körülmények közt irodalmi életről nem lehet szó, mert az írók majdnem kivétel nélkül több-kevesebb hivatottsággal politikusoknak csapnak fel. Így van ez Kemény-nél is. Hogy mi volt tehát szerepe az 1848—49-iki időkből, annak a tárgyalása nem tartozik feladatunk körébe.

1851—1854.

A szabadságharcz leveretése után a nemzeti élet tényezői közül az irodalom tért legkorábban magához. Néhány Pesten összeverődött író már az önkényuralom első napjaiban kísérletet tett az irodalom felkeltésére. Így jöttek létre az elsők között Szilágyi Sándor vállalatok: 1850 áprilisától a Magyar Emléklapok 1848—49-ből, a mely később Magyar Írók Füzeteire változott át, a mit aztán az év vége felé a Pesti Röpívek című szépirodalmi lap követett. Kemény elejétől fogva érdeklődött e vállalatok iránt: Csengeryvel, Kazinczy Gáborral és Garayval együtt helyeselte megindításukat, sőt utóbb támogatását is megígérte, évnegyedenként legalább egy nagyobb dolgozattal.¹ De nevét hiába keressük bennük. Ennek több oka volt. Elsősorban politikai tevékenysége kötötte le, másrészt lelkiállapota sem volt

¹ Szilágyi Sándor *Rajzok a forradalom utáni időkből* 96. l.

még alkalmas a költői alkotásra, mint azt több írónál látjuk. Ezenfelül a meginduló irodalom terén sok olyan jelenséget kellett látnia, a mi visszatartotta őt a fellépéstől. »Jeleseink nagy része visszavonulva él, a középszerűség csiripol, erőszakoskodik. Dudva kezdi lenni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok lábnyma látszik« — írja Gyulai a Röpívekben. De különösen megvilágítja az ekkori irodalmi viszonyokat Erdélyi Szemerével folytatott levelezése. »Az irodalmat illetőleg mai nap már oly magunkféle írók az öregek és bukottak sorába tartoznak — mondja 1850 október 24-iki levelében. — »Az ifjúság egy pár coterriává nőtte ki magát néhány journal árnyékában. Hova tovább mindig életre valóbbak az írók is. Én még a gyáva korba tartozom sok más társammal együtt. Cotteriát tesz az a néhány ifjú, ki a történetíró Szilágyi Sándorral kuktálgodik a kófcz napi irodalom körül, Emléklapok és füzetek körül. Ezzel nincs ugyan együtt, de célja megélhetni egy lévén, szinte egy a Nagy Ignácz Hölgyfutár néhány csatlósa. A másik nagy cotteria a hallgató íróké, kik jobb könyvkeletet s egyebet várva, jó reményben élnek, s addig akármilyen színezetű írókhoz csatlakozni tartózkodnak.« — 1851 aug. 10-iki levelében pedig így ír: »A népszerűség nagy szó, neked ez nincs mondod; hát kinek van? Van-e nekem? Keménynek? Toldynak? Tompának? Egy kettő a választott és már e két számba Vörösmarty sincs befoglalva. Népszerűség! De azért csak írjunk. Ez a mi életünk! az irodalom.« Talán nagyon szigorú, de egészben mindenesetre igazságos e vélemény és érthetővé teszi, hogy az irodalmi állapotok minő visszásságai kedvetlenítették el és készítették hallgatásra jó ideig a komolyabb írókat.

1851 közepe táján az abszolutizmus berendezkedésével főképen a kedvezőtlen sajtóviszonyok miatt Kemény kénytelen lemondani politikai törekvéseiről, melyeknek az önkényuralom első idejében röpirataiban és néhány hirlapi cikkében meglehetősen szabadsággal adhatott kifejezést. Ez a körülmény fontos változásokat von maga után az irodalomhoz való viszonyára nézve. Ő eddig is meg volt győződve az irodalom ápolásának szükségéről, de még nagyobb súlyt helyez reá most, mikor tudatára jön, hogy e téren lehet csak a fennálló viszonyok között érvényesülni és a megtámadott nemzetiség fennmaradását elősegíteni.

Ettől kezdve foglalkozik nagyobb mértékben az irodalom ügyével és kérdéseivel. Törekvéseinek ezen uralkodó iránya közelebb hozza őt a korabeli írókhoz és beviszi az egyre élénkülő irodalmi élet mozgalmába. Legfőbb következménye pedig e fordulatnak, hogy Kemény ekkor veszi fel a forradalom előtt eldobott költői tollát, hogy művészi szempontból az előbbieknél értékesebb műveit írja meg vele.

Szépirodalmi munkásságát a Szív örvényei című beszélyé-

vel kezdte meg, a mely a Nagyenyedí Album 1851. kötetében jelent meg. Ezt az almanachot Szilágyi Sándor adta ki megelőzőleg a Röpívek körül csoportosuló íróknak a közreműködésével. Az előfizetőkhöz intézett felhívás hangoztatja, mint az ekkoriban általánosan szokásban van, hogy »a jelennek bonyodalmaiban az irodalom az egyetlen tér hol a hazafiúi hűség nyílt mezőt lel cselekvőségének és az erők kézfogása törhetlen reményt nyújt a közös cél megközelítésére.«

Ezután többször feltűnik Kemény neve az irodalmi vállalatokban és folyóiratokban. Az 1852-ik évben a Szilágyi Virgil szerkesztette Budapesti Viszhangban két munkáját találjuk: az első félévben május 30-ától Két boldog cz. történeti novellát, a másodikban pedig augusztus 22-től a Visszaemlékezések cz. novella-cyclust, a mely később némileg átalakított formájában a Ködképek címet kapta.

Az 1853-ik év folyamán némi föllendülés mutatkozik irodalmunkban, úgyhogy négy folyóirat is keletkezik egyszerre: Szépirodalmi Lapok, Délibáb, Divatcsarnok és Falusi Esték. Mintha Kemény költői tevékenysége is fokozódnék ekkor. Az elsőbe, a melyet Pákh Albert és Gyulai Pál szerkesztettek, egy aestheticai essay-n kívül (Eszmék a regény és dráma körül; január 20-tól) Alhikmet, a vén törpe című phantasticus beszélyt írja márczius 3-tól. Tán még nagyobb mértékben támogatja a Délibábot. Gróf Festetics Leo és Jókai Mór szerkesztették ezt; a Nemzeti Színháznak volt a hivatalos lapja, mindamellott inkább szépirodalmi tartalommal jelent meg. Az első félév 16-ik számában egy jelentést olvasunk arról, hogy a Budapesti Viszhang egyesült a Délibábbal. A jelentés ennek az egyesülésnek a főeredményét abban látja, hogy Kemény munkatársa lett a lapnak és munkálatai közül a Délibáb nemsokára »egy gyönyörű historiai novellát« fog közölni. Ilyen munka ugyan nem jelent meg Keménytől a Délibábban, hanem benne találjuk meg művei közül a következőket: az első félévben Poharazás alatt címen egy keretben összefoglalva egy két tagból álló beszélyfüzért: I. Egy kaland a Missouri mellől (május 8-tól), II. Erény és illem (május 22-től), a második félévben pedig a Szerelem és hiúság című beszélyt (július 3-tól).

Császár Ferencz lapjában, a Divatcsarnokban, két munka jelenik meg Keménytől a következő évben: Toldi Miklósról és Arany Toldijáról szóló tanulmány január 15-től és A szerelem élete című beszélyfüzérnek első része május 30-tól. Szánt ide egy közleményt 1853 végén a dráma-költészetről és a színészetről is, de ez elmaradt.

Ezekben az években az említettekén kívül Keménynek csak egy műve jelenik meg mindjárt először önállóan: Férj és nő című regénye 1852-ben. Feltűnő az is, hogy ekkori

művei között nincsenek nagyobb conceptiók, mint a milyen Gyulai Pál, vagy későbbi regényei. Ez azonban elsősorban azzal a körülménnyel függ össze, hogy szépirodalmi művei ekkor majdnem kivétel nélkül folyóiratok számára készültek, a mi terjedelmüket előre megkötötte. Tehát most ő inkább novellákat, beszélyeket írt és így írói működésében a korabeli irodalmi vállalatok érdeke irányította.

PAIS DEZSÓ.
